

Tutkivan journalismin vuosikymmen

Kiinnostus tutkivaan journalismiin oli Suomessa pitkään harvojen harrastus. Yksittäisiä juttuja ja tutkimuksia syntyi harvakseltaan – Apu-lehden sivuilla 1950- ja 1960-luvuilla seikkaillut Matti Jämsä, Ilmari Turja margariinijuttuineen tai tutkivasta journalismista pro gradunsa 1978 tehnyt Kirsi Lummelampi olivat poikkeuksia. Yhdysvaltalaisen tutkivan journalismin yhdistyksen IRE:n (Investigative Reporters and Editors) ja ruotsalaisen GJ:n (Grävande Journalister) seminaareihin osallistuneet toimittajatkin olivat harvassa ja joka tapauksessa liikkeellä enemmän omasta kiinnostuksestaan kuin työnantajansa lähettämänä.

Tutkiva suuntaus on vakiintunut osaksi suomalaista journalismia vasta 1990-luvulla. Päätyneellä vuosikymmenellä merkkipaaluja olikin sitten useita: Harri Saukkomaan useat jutut Kouri-kaupoista, Tutkivan journalismin yhdistyksen perustaminen 1992, Heikki Kuutin väitöskirja 1995 sekä Yleisradion MOT:n ja Helsingin Sanomien tutkivien ryhmien perustamiset 1996 syksyllä ja 1997 lopussa. Siinä sivussa suuntaus on hiljalleen noussut myös viestinnän ja journalistiikan tutkimuksen piiriin.

Vuosikymmenen päättyessä tästä journalismin alalajista on jo saatu niin paljon näytteitä, että niiden perusteella voi ainakin varovasti arvioida sitä, millaista on suomalainen arkinen tutkiva journalismi ja miten tämän suuntauksen teoria ja käytäntö ovat osuneet yksiin. "Teoria" tarkoittaa tässä lähinnä sitä yhdysvaltalaisperäistä tutkivan journalismin ideaalia, jota Heikki Kuutti esittelee ja tarkastelee väitöskirjassaan. Edustavinta aineistoa tutkivan journalismin koitoisen olemuksen selvittämiseksi ovat MOT:n ja Helsingin Sanomien tutkivan ryhmän tähänastiset saavutukset sekä Tutkivan journalismin yhdistyksen vuosittain palkitsemat jutut. Sekä MOT että Helsingin Sanomien ryhmä ovat vuodenvaihteeseen 1999-2000 mennessä tehneet molemmat tahoillaan noin sata juttua.¹ Yhdistys puolestaan on ehtinyt vuosina 1993-98 palkita 24 lehti-juttua, tv-ohjelmaa tai kirjaa.² HS ja MOT edustavat ammattimaisesti ja järjestelmällisesti suurissa viestimissä tehtyä tutkivaa journalismia, Lumilapio-palkitut kaikkiaan merkittäviksi tutkiviksi jutuiksi tulkittuja teoksia.

Laajasta aineistosta huolimatta tämä artikkeli on pikemminkin katsaus suomalaisen tutkivan journalismin nykytilaan kuin viileän analyttinen tie-

teellinen tutkimus. Tärkein syy rajaukseen on siinä, että olen ollut kolmena vuotena päättämässä Lumilapio-palkintojen saajista ja työskennellyt Helsingin Sanomien tutkivassa ryhmässä alusta alkaen. Sisäpiiriläisyys antaa syvyyttä tarkastelulle, mutta tekee samalla hiukan jääviksi.

Hyvän ja tutkivan journalismin rajankäyntiä

Ennen juttujen tarkastelua on paikallaan lyhyesti selvittää sitä, millaiseen tutkivan journalismin ideaaliin tai "teoriaan" Suomessa on nojattu. Tässä auttavat Jyväskylän yliopistossa aiheesta väitelleen Heikki Kuutin sekä eräiden aihepiiriin paneutuneiden toimittajien useat kirjoitukset ja luennot. Myös kahden tutkivan ryhmän sekä Tutkivan journalismin yhdistyksen määrittelyt kannattaa mainita.

Heikki Kuuti määritteli väitöskirjassaan tutkivan journalismin kolmen muuttujan kautta: jutun pitää perustua toimituksen omaan tutkimukseen ja sen kohteena pitää olla yhteiskunnallisesti merkittävä tieto, joka on salattu tai jonka julkitulo koetaan kiusalliseksi. Lisäksi tutkivassa journalismissa korostuvat laittomuuksien tai moraalittomuuksien kaivelu, epäkohtien paljastukset sekä syvällisyys, perusteellisuus ja kriittisyys. Tulkinta nojaa vahvasti yhdysvaltalaiseen tutkivan journalismin perinteeseen, jota muovasivat vuosisadan alussa niin sanottujen sonnantonkijoiden (muckrakers) työtavat ja sittemmin Watergate-skandaali sekä muutamat samankaltaiset poliittisen rappion penkomisesta kummunneet jutut. Taustalla on koko ajan ollut liberalistisesta lehdistöteoriasta heijastuva ajatus kansalaisten oikeudesta tietää ja journalistien oikeudesta kertoa mahdollisimman paljon.

Kuutin päätelmät ovat herättäneet kritiikkiä. Itse olen käyttänyt tällaista triviaalia esimerkkiä: kuutilaisesti ajatellen Watergate-jutut eivät olleet kovinkaan tutkivaa journalismia, koska Bob Woodwardin ja Carl Bernsteinin julkistamista tiedoista suuri osa perustui anonymeihin vuotoihin ja muiden kuin heidän omaan tutkimukseensa.

Jäsennellympää kritiikkiä on esittänyt muun muassa Heikki Hiilamo (1996), ensin arvioidessaan Kuutin väitöskirjaa ja sittemmin kaimojen keskinäisessä kirjeenvaihdossa, joka julkaistiin 1997 kirjana nimellä Kymmenen erää tutkivasta journalismista. Lyhyesti sanottuna Hiilamo piti Kuutin käsityksiä tutkivasta journalismista "partioaikamaisen idealistisena" ja katsoi niiden samalla vahvistavan tutkivaan journalismiin liitettyä mystiikkaa ja sankarimyyttejä. Hiilamon mielestä väitöskirjasta "syntyy synkkä kuva tutkivasta journalistista: hän on kapeakatseinen moralisti, joka valvoo paitsi lakien myös keskiluokkaisten arvojen kunnioitusta". Hiilamosta tutkiva journalismi olisi

sankarirooleilla pelaamisen sijasta parempi mieltää vain yhdeksi journalistisen työn menetelmäksi, jota voisi hyödyntää useilla journalismin alueilla.

Samaan tapaan joukko journalisteja ja tutkijoita väitteli Tutkivan journalismin yhdistyksen perustamiskokouksessa marraskuussa 1992 siitä, miten yhdistyksen tarkoitus kirjataan sääntöihin. Lopulta päätimme iltamyöhällä, että yhdistys "edistää perusteellista ja kriittistä toimitustyötä eli tutkivaa journalismia". Edistämistä oli määrä toteuttaa muun muassa levittämällä jäsenien keskuudessa tietoa tutkimusmenetelmistä, järjestämällä koulutus- ja keskustelutilaisuuksia sekä kannustamalla journalisteja auttamaan toisiaan.

Yhdistyksen ensimmäinen puheenjohtaja Matti Virtanen täsmensi määritelmää muutamaa vuotta myöhemmin³ korostamalla hyvän journalismin ja tutkivan journalismin eroa. Virtasen mielestä kaikki hyvä journalismi ei ole tutkivaa, eikä kaikki tutkiva journalismi hyvää. Tutkiva journalismi onkin "jotakin omaa, itse ideoitua, itse kaivettua, itse tutkittua, kriittistä ja itsekriittistä, perusteellista journalismia". Virtanen kiertää omin sanoin samoilla jäljillä kuin Kuutti.

Lumilapioilla luotu linjaa

Tutkivan journalismin yhdistys on 1992 lähtien palkinnut kaivamista symboloivilla Lumilapioilla juttuja, joita on pidetty journalistisesti poikkeuksellisen perusteellisina ja kriittisinä. Valinnat on tehnyt yhdistyksen johtokunta omien havaintojensa ja jäsenistön ehdotusten pohjalta. Palkittavia ei ole kiintiöity välineen tai aihepiirin mukaan. Ehdokkaiden ulkopuolelle on suljettu ainoastaan kulloisenkin johtokunnan jäsenten omat journalistiset tuotokset. Tämän takia esimerkiksi Ari Korvolan ja Timo-Erkki Heinon lukuisat jutut tai Heikki Hiilamon ja Simo Sipolan Hornet-kauppoja käsitellyt kirja Aavelasku jäivät jo etukäteen vaille ehdokkuutta.

Palkitut jutut ovat enimmäkseen sanomalehdistä (10) ja televisiosta (9). Lisäksi 24 Lumilapion listalla on neljä kirjaa ja yksi aikakauslehtijuttu. Radiosta tai verkkojulkaisuista ei ole löydetty yhtään palkittavaa. Jako kertoo osaksi siitä, millaisia välineitä valitsijat ovat seuranneet, muttei selitä kaikkea. Verkkojulkaisujen luonne ei ole suosinut tutkivaa journalismia, radiossa perusteelliset jutut taas ovat perinteisesti muokkaantuneet dokumenttien muotoon.

Lumilapio-juttujen tekijöinä on 14 kertaa palkittu mies ja vain kolmasti nainen. Kahden tai useamman toimittajan ryhmä on saanut palkinnon seitsemän kertaa. Ryhmissäkin miessukupuoli on ollut vahvoilla lukuun ottamatta 1994 palkittua Ekoistin toimitusta. Ainoa kahdesti palkinnon saanut on Olli Ainola, ensin 1995 Suomen Kuvalehdessä julkaistuista pankkikriisiä käsittele-

vistä artikkeleista ja 1998 yhdessä Boris Salomonin kanssa MOT:n kaksiosaisesta ohjelmasta Lääketieteen musta historia.

Tutkivan journalismin yhdistyksen valintojen ja niiden perusteiden voi katsoa heijastavan yhdistyksen piirissä vallitsevaa ihannetta tutkivasta journalismista. Eräällä tavalla valinnat antavat joka vuosi sisältöä Matti Virtasen lausahdukselle hyvän ja tutkivan journalismin välisestä rajankäynnistä.

Yhdistys näyttää arvostaneen aiheita, jotka ovat jääneet uutistoiminnan katveisiin tai olleet niin pitkäkestoisia ja monivaiheisia, että niiden kokonaisuus ja merkitys on hahmottunut vasta myöhemmin. Joukossa on sota- ja muuta historiaa, taloudellisen päätöksenteon tarkastelua pankkikriiseineen sekä urheilun ja muiden yhteiskunnallisten hämäryyksien penkomista. Monet ovat uutistoiminnan näkökulmasta "epäaiheita".

MOT:n tutkivat maskuliinit.

Näin valitessaan yhdistys ei ole järin paljon kumarrellut Heikki Kuutin ajatusten suuntaan. Yhdistyksen hallituksessa, jossa vuosien mittaan on toimittajien ohella istunut myös useita nuoren polven viestinnätutkijoita, on seikkailumentaliteetin asemesta ollut arvossa asioiden rauhallinen, maltillinen ja perusteellinen selvittely. Se on perusteltu valintakriteeri, sillä hyvin ilmeisesti suuri osa palkinnon ansainneista jutuista ja niiden sisältämistä tiedoista olisi jäänyt pimentoon ilman perusteellista ja pitkäjänteistä penkomista. Perusteellisuuden arvostamisesta kertoo myös kirjojen suhteellisen suuri osuus.

Sen sijaan toinen valinnoista esiin nouseva huomio on paljon lähempänä Kuutin ideaalia. Yhdistys näyttää suosineen sellaista journalistista työtä, jossa toimittaja on laittanut itsensä tavalla tai toisella likoon tai ottanut juttunsa vuoksi selviä riskejä asettumalla yleistä mielipidettä tai jopa työnantajansa intressejä vastaan.

Esimerkkejä riittää: Salon Seudun Sanomien Jarmo Lehto ja Kauko Mäntylä penkoivat Lounais-Suomen Säästöpankkia, vaikka pienen kaupungin lehti ja pankki olivat monin tavoin sidoksissa toisiinsa. Kalevan Vuokko Rätty arvosteli Oulussa 1996 järjestettyjen Arktisten viikkojen taloudenpitoa ja ylimi-

toitettuja odotuksia vastoin paikallisen median ja päättäjien valtavirtaa. Kuusi Hufvudstadsbladetin toimittajaa teki laajan sarjan suomenruotsalaisista säätiöistä ja niiden vallasta, vaikka kyse oli lehden läheisestä sidosryhmästä. Helsingin Sanomien rikostoimittaja Harri Nykänen asettui vakituisia poliisilähteitään vastaan kertomalla poliisijohdon taannoisesta korruptiosta. City-lehden Kim Finn soluttautui skientologien jäseneksi.

Näiden juttujen palkitsemisessa heijastuu kahden tekijän arvostus, ensinnäkin toimittajan kyky esittää oma, perusteltu tulkintansa asioiden tilasta, ja toiseksi tutkivan journalismin sankarimyytin vaaliminen. Palkinnoilla on kunniotettu – paitsi työn hyvää jälkeä – myös kykyä hahmottaa itsenäisesti suuria ja monitahoisia kokonaisuuksia sekä journalistista rohkeutta, sinnikkyyttä ja ankaraa puurtamista.

Kaksi ryhmää, kaksi välinettä

Heikki Kuutti kaipasi väitöskirjassaan kustantajilta ja päätoimittajilta rohkeutta satsata tutkivaan journalismiin. Huutoon on sittemmin vastattu kahdessa suuressa välineessä, Yleisradiossa ja Helsingin Sanomissa. Yleisradiossa tutkivasta journalismista tuli rakenteellinen osa television ohjelmatuotantoa syksyllä 1996, kun TV1:n tutkiva ryhmä MOT aloitti työnsä. Helsingin Sanomien tutkiva ryhmä perustettiin 1997 lopussa ja se aloitti työnsä 1998 alussa.

Jos MOT:n ja Helsingin Sanomien tutkivan ryhmän toimenkuvia vertaa Kuutin määritelmään tai yhdistyksen periaatteeseen, ensin mainitut ovat huomattavan vapaita – jopa niin paljon, että ryhmiä ei julki lausuttujen toimenkuvien perustella välttämättä tunnistaisi tutkivan journalismin yksiköiksi. MOT on toimittajiensa mukaan toimituspolitiikaltaan ja aihevalinnaltaan yksinkertaisesti vapaa rajoituksista. Helsingin Sanomissa ryhmän ohjenuoraksi on annettu tuottaa lehteen omia uutisia ja taustaselvityksiä.⁴ Ryhmillä siis on varsin suuri vapaus – ja samalla velvollisuus – valita aiheensa ja toimintatansa.

Näiden vapauksien takia ryhmät ja niiden toimittajat voivat tehdä päätökseen tutkivaa journalismia paljolti juuri sillä tavalla kuin he sen ideallin mieltävät. Ryhmien tutkiva journalismi on siis toimittajiensa näköistä. Tähän voi vastaväitteenä esittää, että työn jälki saattaa olla myös itse itseään ruokkivan kehityksen seurausta siinä mielessä, että tietynlaisen taustan ja luonteen omaavien toimittajien valikoituminen – tai valitseminen – ryhmiin on automaattisesti kehystänyt valmiiksi mallin kummankin ryhmän tutkivalle journalismille.⁵

Sekä MOT että Helsingin Sanomien tutkiva ryhmä olivat vuodenvaihteeseen 1999-2000 mennessä tehneet tahoillaan lähes sata ohjelmaa tai juttua. Näistä voi päätellä, miten tutkiva journalismi määritellään Helsingin Sanomissa ja Yleisradiossa luonnollisesti sillä täsmennyksellä, että kummankin välineen muilla osastoilla on aiemmin tehty ja yhä tehdään tutkivia juttuja. Tutkivien ryhmien jutuista ja ohjelmista voi samalla tehdä joitain päätelmiä siitä, mitä on rakenteellinen, viestinten toimitustyöhön elimellisesti liittyvä tutkiva journalismi 1990-luvun Suomessa. Yksityiskohtaisen tarkastelun sijasta tässä kuitenkin riittävät karkeat jaottelut.

Ensin pari sanaa välinekohtaisen muotokielen vaikutuksesta ryhmien työhön. MOT:lla on TV1:n ohjelmakaaviossa kerran viikossa vakiopaikka, puolen tunnin reikä hyvään aikaan maanantaina ennen pääuutisia. Helsingin Sanomien tutkivan ryhmän jutuilla ei ole määräaikaa tai -paikkaa. Ne julkaistaan erikseen valitulla osastolla ja valittuna päivänä sen mukaan, mikä parhaiten sopii lehden kokonaistarjontaan ja -etuun. Kokonaisuuden miettiminen tarkoittaa sitä, että tutkivan ryhmän juttuja on usein sovitettu uutisköyhiin päiviin ja jopa siirretty sellaiselle osastolle, jonka anti muuten olisi näyttänyt vajaalta. Tällainen sijoittelu on samalla parantanut juttujen näkyvyyttä ja tehnyt ryhmää tutummaksi. Helsingin Sanomien ryhmää ei kuitenkaan ole nostettu viestimen markkinoinnissa samalla tavalla esiin kuin Yleisradio on tehnyt MOT:lle.

MOT:n vakiopaikka takaa tietyn jatkuvuuden ja ennakoitavuuden, jonka varassa yleisön voi vetää ruudun ääreen. Se on kuin itsenäisistä osista koostuva jatkosarja, jonka toistuva teema löytyy kirjainlyhenteestä MOT – Mikä Oli Tutkittava. Helsingin Sanomien lukijat taas eivät voi etukäteen tietää tulossa olevista jutuista. Niitä ei voi odottaa säännönmukaisesti, mikä on selvästi pitänyt ryhmän ja sen työn profiilin matalalla. Kummallakin tavalla on hyvät ja huonot puolensa. MOT:n on valittava aiheitaan sillä tavalla hiukan varman päälle, että niistä tietyllä todennäköisyydellä myös syntyy julkaisukelpoinen juttu. Helsingin Sanomien puolella on paljon helpompaa ja myös täysin sallittua selvittää jotain aihetta silläkin riskillä, ettei työ johda jutuntekoon. Tähän mennessä parikin aihetta on hylätty perusteellisen selvittelyn jälkeen.

Väline ja journalismin muotokieli määräävät muutenkin ryhmien työtä. MOT:n vahvuus on elävä kuva ja draamallinen kerronta, joissain tapauksissa myös haastateltavan yllätyksellinen häkellyttäminen kameran edessä. Helsingin Sanomissa toimittajat taas voivat hyödyntää lehden sivuja grafiikan ja tilastojen esittämisessä ja pikkutarkassa kerronnassa. Suuret kokonaisuudet voi myös näppärästi pilkkua pieniksi ja helpommin luettaviksi jutunpalasiksi. Kumpikin ryhmä on lisäksi oppinut käyttämään Internetiä apunaan. MOT

julkaisee kotisivullaan ohjelmien käsikirjoitukset ja haastateltavien listat, Helsingin Sanomien ryhmä taas on pannut Verkkoliitteeseen laajoja paperilehden juttuja täydentäviä aineistoja, ennen muuta taulukoita ja tilastoja. Eräät niistä ovat olleet hämmästyttävän suosittuja ja jopa lisänneet selvästi Verkkoliitteeseen kirjautuneiden määrää.

Juttujen ja ohjelmien erot tiivistyvät muotokielen eroihin. Tv-ohjelma vaatii tiukempaa tiivistämistä ja dramatisointia kuin lehtijuttu. Katsojat näyttävät pitävän siitä, mutta ohjelman kohteet eivät – ainakaan joutuessaan dramaturgian vuoksi vastaajan asemaan. Molemmissa ryhmissä työskennellyt Matti Virtanen sanookin, ettei hän Helsingin Sanomissa törmännyt juuri koskaan yhtä jyrkkiin reaktioihin kuin MOT:n ohjelmien yhteydessä.

Yhteiset taustat, yhteinen näkemys

Yhdysvalloissa tutkiva journalismi on usein mielletty miesten lajiksi. Miehisuus näkyy Suomessakin sekä Lumilapio-palkittujen listalla että tutkivien ryhmien rekrytoinneissa. Ryhmien yhteen laskien yhdeksästä jäsenestä vain yksi on nainen. Vinoutunut sukupuolijako saattaa selittyä monella seikalla. Yksi syy voi olla tämän kaltaisesta työstä kiinnostuneiden naispuolisten journalistien vähäisyys, toinen toimitusten journalistiset työ- ja nimityskonventiot ja kolmas tutkivan journalismin suosimien aiheiden "miehisuus". Kuvaavaa on se, että ryhmissä työskennelleiden taustatoimittajien kohdalla suhde on ollut paljon tasaisempi. Esimerkiksi Helsingin Sanomien tutkivassa ryhmässä tähän mennessä työskennelleistä viidestä avustajasta kaksi on ollut naisia.

MOT:ssa oli alunperin neljä miestä, Suomen Kuvalehdestä tulleet Martti Backman, Jouni Tervo ja Olli Ainola sekä television veteraani Ari Korvola. Helsingin Sanomien tutkivan ryhmän alkuperäiset jäsenet olivat Tuomo Pietiläinen, Matti Virtanen ja Teuvo Arolainen. Keväällä 1998 Matti Virtanen siirtyi MOT:n riveihin sen viidenneksi mieheksi. Hänen tilalleen siirtyi HS:n oikeustoimittaja Susanna Reinboth.

Toimittajien taustoissa on paljon yhtäläisyyksiä. Korvolaa lukuun ottamatta kaikki ovat urallaan olleet Helsingin Sanomien palveluksessa; neljä jopa toiminut lehden rikos- ja oikeustoimittajana. Jos mittarina pidetään eri uutisosastoilta hankittua kokemusta, oikeudellisten asioiden ohella myös talous (5) ja politiikka (4) ovat hyvin edustettuina. Ikäjakaumakin on kapea, suurin osa on syntynyt 1960-luvun alkupuolella. Toimittajan uraa on takana keskimäärin viitisentoista vuotta. Jouni Tervoa lukuun ottamatta kaikki ovat opiskelleet ammattiin joko Tampereen yliopistossa tai Sanomain Toimittajakoulussa.

Edellisen perusteella onkin selvää, että lähes kaikki tuntevat hyvin toisensa

ja edustavat aika samankaltaista käsitystä tutkivasta journalismista – etenkin kun lähes puolet joukosta on lisäksi istunut Tutkivan journalismin yhdistyksen hallituksessa, kaksi peräti puheenjohtajina. Käytännössä se merkitsee muun muassa sitä, että toimittajat tapaavat usein ja vaihtavat mielellään ajatuksia, mieltävät työnsä samaan tapaan, kuulevat samoja vihjeitä sekä seurailevat samoja aiheita ja lähteitä.

Millaisia aihepiirejä ja käsittelytapoja ryhmät ja niiden toimittajat sitten ovat suosineet? Vastaus on selvä: Laajat toimintavapaudet ovat sallineet yksittäisten toimittajien paneutua paljolti omiin kiinnostuksen kohteisiinsa ja toistuvasti myös palata niihin. Helsingin Sanomien tutkiva ryhmä on tehnyt hyvin paljon juttuja oikeudellisista kysymyksistä, ihmisten tuloista ja omistuksista sekä arvopaperimarkkinoiden toiminnasta. MOT:ssa on taas käännetty näkyviin erilaisten instituutioiden tai yritysten hämääryksiä, käsitelty monenlaisia rikollisuutta ja nostettu näkyville luurankoja historian komeroista.

Samankaltaisuuden vuoksi ryhmät ovat parissa vuodessa useainkin kertaan olleet samoilla apajilla. Kummallekin kulkeutuvat samat vinkit ja yhteinen tausta synnyttää samanlaisia ideoita. Ryhmät ovatkin syöneet aiheita toistensa kuormasta. Päällekkäisissä tapauksissa nopeampi on voittanut. Toisaalta ryhmät ovat tehneet juttuja/ohjelmia samoista aiheista. Näitä ovat muun muassa oikeudenkäyntimenettelyn uudistukset, liikenneturvallisuus, itärikollisuus ja aravarakentaminen.

Enimmät ryhmien jutuista ja ohjelmista ovat sivunneet paljolti niin sanottuja kovia ja samalla miehiseksi koettuja aiheita, ennen muuta taloudelliseen ja poliittiseen valtaan liittyviä kysymyksiä. MOT:n Ari Korvola perusteli linjaa Like- uutisten haastattelussa vuoden 2000 alussa osuvasti (ks. Pietiläinen 2000). Korvolan mukaan "aiheet ovat usein lähtökohdiltaan yhteiskunnallisia ja sen vuoksi toki käsitellään paljon valtaa ja vallankäyttöä". Samalla hän muistutti, että "itse työ on kuitenkin usein tavallista journalismia, jossa ei ole mitään myyttistä".

Valtokeskeisyyden korostaminen ei kuitenkaan kokonaan selitä sitä, miksi urheilu, kulttuuri ja ulkomaan aiheet (jopa EU), ovat olleet harvakseltaan esillä. Myös sosiaali- ja terveystieteiden aiheet on ollut vähän. Silloinkin kun näitä "pehmeitä" aiheita on käsitelty, niitä on tarkasteltu "kovassa" kehyksessä rötöksenä tai rahankäytön pulmana. Se kuvaa yleisemminkin ryhmien tapoja käsitellä aiheitaan. Suuri osa ryhmien jutuista sopii yleisönsä "Yhteiskunnalliset moraalittomuudet" alle, juuri niin kuin Heikki Kuutti luonnehti tutkivan journalismin arkkityyppiä. Jutut voivat olla suoranaisia rikoksia, mutta vielä useammin muita yhteiskunnallisen toiminnan hämääryksiä ja keplotteluja sekä taloudellista tai muuta vallan väärinkäyttöä. Mukana on myös perinteistä vahtikoira-ajattelua. Helsingin Sanomissa on esimerkiksi tarkasteltu työturvall-

lisuus- ja pahoinpitelyrikoksia koskevien lainmuutosten vaikutuksia oikeuskäytäntöön.

MOT:ssa hämäryksien setviminen on ollut esillä kärkevämmin ja vahvemmin kuin Helsingin Sanomissa. Penkomisen kohteena ovat olleet muun muassa Turun napamiesten ja verohallituksen pääjohtajan liiketoimet sekä pankkikriisin jälkipeli. Helsingin Sanomien puolella aiheita on useammin käsitelty taustajuttujen ja perusteellisten, tilastollisten selvitysten muodossa, mikä on antanut maltillisemmän kuvan käsittelystä. Tällaisten "numeronmurskausoperaatioiden" tuloksia ovat vaikkapa jutut korkeimman oikeuden ratkaisujen muutoksista, laman vaikutuksista tulo- ja varallisuuseroihin, jääkiekkoseurojen katsojalukujen kehityksestä tai meklareiden ja diilereiden omista arvopaperikaupoista.

Parin vuoden juttujen listaaminen osoittaa selvästi, että tietyt aiheet ovat saaneet ryhmissä huomattavan paljon huomiota. Helsingin Sanomissa tämä näkyy yhtenäisinä juttusarjoina. Esimerkkeiksi käyvät sarjat suomalaisesta huippujääkiekkoilusta sekä elokuvan rahoituksesta. MOT:n tuotannosta löytyy runsaasti sinänsä itsenäisiä ohjelmia, jotka selkeästi liittyvät samaan aihepiiriin ja toisiinsa. Muun muassa lääkäreitä ja asuntorakentamista on käsitelty useasti. Ryhmät ovat lisäksi huomattavan usein käyneet niin sanottujen hyvien asioiden kimppuun. MOT:n kohteena ovat olleet muun muassa ympäristönsuojelijat, siviilipalvelus ja hyväntekeväisyyden harjoittajat. Helsingin Sanomissa on tongittu kylpylärahoitusta ja eläinaktivistien toimintaa. Tällaiset jutut ovat herättäneet vahvoja reaktiota. Esimerkiksi ympäristösuojelua ja eläinaktivismia ei arvostelijoiden – jotka luonnollisesti kuuluivat näitä harrastaviin piireihin – olisi saanut tarkastella samalla perusteellisuudella ja kriittisyydellä kuin vaikkapa metsäteollisuutta, koska ensin mainituilla on ylevät tarkoituksetperät. Ryhmien toimittajien peruste tällaisille aihevalinnoille on se, että mitään aihetta ei saa lähtökohtaisesti sulkea pois listoilta ja että kaikkia aiheita on käsiteltävä samalla otteella, oli kyse sitten lähdekritiikistä tai haastateltavien edustavuudesta.

Esimerkiksi Martti Backmanin ohjelma "Onko Mekkaan mänijöitä – totta ja tarua pakolaisista" nostatti väitteitä rasismista ja sen lietsomisesta. Backman kävi läpi yleisiä pakolaisiin liitettyjä väitteitä: pakolaisten pajiinamista ja hyviä etuja, suomalaisten ohittamista asuntojonoissa, avokätistä rahanjakoa, huijaamista ja rikollisuuden levittämistä. Aiheeseen liittyvä kiihkeys kävi ilmi jo alkujuonnosta: "Pelko rasistiksi leimautumisesta on niin suuri, että oli lähes toivotonta yrittää saada tähän ohjelmaan haastateltavia."

Poikkeuksena kovista aiheista Helsingin Sanomien tutkivan ryhmä on muutamissa jutuissa selvästi leikitellyt. Ryhmä on tehnyt metodisesti puhdasoppisia tutkivan journalismin juttuja Miss Suomi -ehdokkaiden strategis-

ta mitoista, viinipullon hinnannoususta matkalla Alkon varastosta ravintola-asiakkaan pöytään sekä huippujohtajien autovalinnoista. Nämä ovat rikkoneet perinteisiä käsityksiä lajityypistä ja sellaisina herättäneet sekä närkästystä että ihastusta.

Moraalisten valintojen eetos

Heikki Kuutin tapaan monet tutkijat ovat pitäneet tutkivaa journalismia eräänlaisena lavennettuna rikosjournalismina, koska se hyvin usein etsii vääryyksiä; kertoo yksien vääryyksistä toisille ja hakee niille samalla korjausta. Toimiessaan näin tutkiva journalismi kuitenkin vetää rikosjournalismia syvemmin näkyviin rajaa oikean ja väärän välillä, mitä ne sitten kulloinkin ovatkaan. Kynnikko voisi sanoa, että sekä MOT:n että Helsingin Sanomien tutkivan ryhmän jutuille on yhteistä juuri tällainen toimittajien taistelu "hyvän puolesta pahaa vastaan". Se tuo jälleen mieleen tutkivan journalismin sankarimyytin, mutta myös James Etteman ja Theodore Glasserin (1998) havainnot siitä, miten yhdysvaltalaiset tutkivat journalistit näkevät työnsä eetoksen.

Glasserin ja Etteman tutkimuksen ideana oli yhdysvaltalaisien tutkivien journalistien haastattelujen perusteella katsoa, onko tutkiva journalismi todella niin vapaa moraalisisista arvostuksista kuin journalistit itse mieltävät. Kirjan peruskysymys kuuluu: kuinka voi paljastaa vääryyksiä tekemättä itse moraalisia arvioita? Viestinnän tutkijat laulavat kuorossa, ettei tutkiva tai muukaan journalismi voi arvovapaasti erotella "oikeaa" ja "väärää". Journalistit tiuskivat vastaan, että näin voi tehdä; vääryydet suorastaan huutavat moraalisen arvionsa julki.

Yhdysvaltalaisutkijat asettuvat kiistassa viestinnätutkijoiden ruotuun. Heidän mukaansa toimittajat tekevät kaikkea muuta kuin vain kertovat niin sanotut faktat ja jättävät vilpittömästi päätelmien teon yleisölle. Päinvastoin, kovalla työllä kerätyt tiedot säilytetään moraalilla ja jopa valitaan sen mukaan miten ne sopivat jutun ideaan ja valittuun näkökulmaan. Tutkivat journalistit siis tekevät juttuja laatiessaan jatkuvasti perusteellisia ja vaikuttavia moraalisia valintoja, eivät suinkaan anna asioiden puhua puolestaan. Juttuun tai ohjelmaan vakuuttavasti istuvat faktat ovatkin jo alunperin tuon tekstin muokkauksia, aivan kuin teksti itsessään olisi moraalisen järjestyksen tuotosta.

Glasser ja Ettema arvostelevat kirjassaan tutkivaa journalismia monista vioista, kuten naiivista realismista, omien arvojensa salaamisesta ja oman julkisen vastuunsa hämärtämisestä. Silti he tekevät pienen myönnytyksen journalismin ammattilaisille. Tutkijat eivät myönnä oikeaksi normaalijournalismin vakiintuneista työtavoista koostuvaa journalistien käytännöllistä tietoteoriaa,

mutta he eivät myöskään kiistä journalisteilta oikeutta etsiä totuutta. Tähän "totuuden" etsimiseen näyttää MOT:n ja Helsingin Sanomien tutkivien ryhmien työkkin nojaavan. Kun toimittajilla on aikaa ja apulaisia, lähteitä voidaan käyttää niin monipuolisesti ja huolella, ettei asiavirheitä juuri tule. Silti aiheiden ja näkökulmien valinta näyttää monessa kohdassa perustuvan perinteiseen vahtikoira-ajatteluun. Ryhmien tutkivan journalismin eetos on samanlainen.

Otetaan tästäkin muutama esimerkki. Olli Ainola teki loppuvuodesta 1999 MOT-ohjelman, jossa selviteltiin Kelan sijoitustoimintaa ja ihmeteltiin sen tuottojen vähäisyyttä. Ainola ei saanut kysymyksiinsä selkeitä vastauksia. Sen sijaan jälkepäin Kelan edustajat esittivät, että sen sijoitusten tuotto oli ohjelmassa tulkittu liian alhaiseksi. Pääjohtaja Pekka Tuomisto väitti, että hänen lausumiaan oli käytetty muussa yhteydessä kuin alunperin oli tarkoitettu.⁶ Juuri ennen ohjelmaa oli paljastunut, että Kela karhusi sadoilta ihmisiltä tyyllä kirjeellä takaisin liikaa maksettuja eläkkeitä. Kun Ainolan ohjelmassa sen päälle hiukan provosoivasti esitettiin esimerkkejä Kelan johdon edustusmenoista, kansa kuohahti. Kuvankäyttö oli harkittua. Lisäksi ohjelman esitystä aikaistettiin kirjeistä syntyneen kohun vuoksi.

Helsingin Sanomien jutuista voi poimia selostuksen siitä, miten työnantajat ovat nostaneet tulojaan laman aikana rajusti enemmän kuin tavalliset palkansaajat. Tieto sinänsä on yhteiskunnallisesti merkittävä, mutta samalla myös aitoa kateusjournalismia. Samaan luokkaan voi sijoittaa muutamia muitakin ryhmän tekemiä palkka- ja ansiovertailuja. Näistä selvästi eniten palautetta ja painostusta synnytti suomalaisten toimittajien ansioiden vertailu sekä erityisesti päätoimittajien omistusten penkominen keväällä 1998. Päätoimittajat eivät millään olisi halunneet omia taloudellisia tietojaan julki, vaikka toisaalla ovatkin voimakkaasti puhuneet julkisuuden ja avoimuuden puolesta.⁷

Pieni piiri laajenee

Tutkivalla journalismilla on elitistinen maine. Tekijät ovat lukemattomia kertoja kuulleet pikkupiruilua työstään, välillä ylenkatsovassa ja vähättelevässä, välillä kateudensekaisessa sävyssä. Ulkopuolelta tulee jatkuvasti viestejä, joissa vaaditaan tutkivaa journalismia sinne ja tutkivaa journalismia tänne. Toisaalta monia juttuja on jälkepäin kutsuttu tutkivaksi journalismiksi. Kumpikin ryhmä on kohdannut myös omassa talossaan kollegoiden vieroksuntaa.

Onko tutkiva journalismi lopultakin vain pienen eliittitoimittajien joukon alaa? Vastaus on kaksijakoinen. Yhtäältä Lumilapio-palkittujen lista kertoo siitä, että tutkivan journalismin harrastus levisi ja työtapa arkipäiväistyi selvästi 1990-luvulla. Se muuttui yhä tavallisemmaksi osaksi toimitustyötä, aivan ku-

ten Hiilamo taannoisessa kritiikissään toivoi. Toisaalta kahden erityisen ryhmän perustaminen korosti työn erikoista ja samalla systemaattista luonnetta verrattuna vaikkapa tavalliseen uutistyyöhön. Näin ajatellen ryhmien jäsenyys ikään kuin automaattisesti siirtäisi toimittajat omaan luokkaansa. Tämä kaksijakoinen kehitys saattaa lähivuosina korostua.

Ovatko nämä kaksi tutkivaa ryhmää onnistuneet tavoitteissaan? Jos pohjana ovat ryhmien julkilausutut tavoitteet, vastaus on kummankin kohdalla myönteinen. Helsingin Sanomien ryhmä on onnistunut tehtävässään tuottaa lehteen "omia uutisia ja taustaselvityksiä", vaikka aihevalintojen osuvuudesta voikin olla erilaisia käsityksiä. Myös MOT:n voi katsoa onnistuneen. Se on nostanut keskusteluun useita kiinnostavia ja ajankohtaisia aiheita ja pystynyt rikkomaan monia myyttejä.

Ryhmien jutuilla ja ohjelmilla on lisäksi ollut selviä vaikutuksia yhteiskunnalliseen päätöksentekoon. Aiemmin mainittu Olli Ainolan Kela-ohjelman seurauksena Kelan tilintarkastajat määräsivät laitosta muuttamaan sijoituspolitiikkaansa ja ministeri Maija Perho käynnisti Kelan hallinno uudistuksen. Samaan tapaan sai Helsingin Sanomien keväällä 1998 julkaistu juttu taisteluhelikopterien hankinnasta ja hinnasta eduskunnan leikkaamaan osan sotilaiden kopteritoiveista. Aivan vuoden 2000 alussa julkaistu kooste Lahden 2001 MM-hiihtojen valintaprosessista sotki ainakin muutamaksi päiväksi Esko Ahon presidentinvaalikampanjaa. Nämä pikku kohahdukset kertovat siitä, että ryhmät ovat pystyneet tuomaan julki yhteiskunnallisesti merkittävää, mutta piilotettua ja salattua tietoa

Ehkä 1990-luvun suomalaisen tutkivan journalismin suurin opetus onkin siinä, että kun käytössä on runsaasti aikaa, taustavoimia ja malttia, toimittajat pystyvät rikkomaan vakiintuneet lähdekäytännöt ja tuottamaan aidosti journalismin valtavirrasta poikkeavaa aineistoa. Toimittajat eivät ole riippuvaisia uutisjournalismin vakiintuneista tiedontuottajista. Kuten Ari Korvola jo aiemmin siteeratusta haastattelussaan sanoi: "Työ on jatkuvaa rettelöintiä ja ikävien asioiden esiin kaivamista. Eli ei mennä tiedotustilaisuuksiin, vaan kaivetaan esiin asioita, joista jotkut piirit haluaisivat vaieta." Aiheita voidaan myös käsitellä asioiden ja tapahtumien eikä henkilöiden kautta. Samalla voidaan luoda niitä historiallisia yhteyksiä, jotka uutisjournalismi helposti sivuuttaa. Tämä tulyttää Glasserin ja Ertteman kritiikin kärkeä.

Entä mikä merkitys tutkivalla journalismilla ja sen myötä syntyneillä jutuilla on viestimille? Absoluuttista hyötyä on vaikea arvioida, kuvaavampaa on vastata, että merkitys on käynyt yhä suuremmaksi. Kun viestimet ovat jatkuvasti liukuneet kohti kevyempää, lyhyempää, henkilöivämpää, viihteellisempää ja pinnallisempaa tarjontaa, on vakaan ja eleettömän journalismin arvo noussut. Nopean uutisvirran ohella tarvitaan rauhallista ja perusteellista työtä,

jossa pienistä pirstaleista kootaan suurempia kokonaisuuksia ja jossa katsotaan eri suuntaan kuin median enemmistö. Kustantajien kannalta tutkiva journalismi voi olla jopa jonkinlainen kilpailukeino. Sen avulla yleisölle voji tarjota jotain omaperäistä ja kohottaa samalla välineen journalistista arvoa.

Tästä on saatu viitteitä muuallakin kuin Yleisradiossa ja Helsingin Sanomissa. MTV3:n Sunnuntairaportti on viime vuosina selvästi muuttanut otettaan tutkivan journalismin suuntaan. Etelä-Suomen Sanomissa on muutamalla toimittajalle annettu aikaa ja valtuuksia laajempaan omien aiheiden kaiveiluun. Sunnuntaisuomalaisessa koetetaan johdonmukaisesti lisätä juttujen tutkivuutta. Myös Nelosen uutiset haluaa parantaa otettaan.

Harrastuksen leviämisestä huolimatta MOT:n ja Helsingin Sanomien tutkivat ryhmät jäävät ainoiksi lajissaan. Ryhmiä ei alunperinkään luotu ikiliikkujiksi. Lähivuosina niiden toimintamallit saattavatkin vaihtua tai ryhmät voidaan jopa purkaa. Tällaisiin muutoksiin voivat vaikuttaa monet syyt.

Tutkivaa journalismia kaipaavat aiheet saattavat vähentyä niin rajusti, ettei niiden käsittelemiseksi enää kannata pitää yllä erityistä organisaatiota. Tämä lienee lähinnä teoreettinen vaihtoehto; ainakin toistaiseksi pengottavaa on ollut enemmän kuin työaikaa. Sama koskee juttujen ja ohjelmien laatua. Ryhmien työn tulokset tuskin kääntyvät ”liian” koviksi tai vastaavasti jälki kauttaaltaan niin huonoksi, että kustantajat päätyisivät kummankaan hajottamiseen. Kolmas syy voi olla se, että jos (tai kun) tutkivien ryhmien nykyiset toimittajat joskus vaihtavat toisiin tehtäviin, heidän tilalleen ei löydy halukkaita tulijoita. Tämäkään ei ole kovin todennäköistä, sillä itsenäinen työ ja siihen liittyvät laajat resurssit ilmeisesti kiinnostavat monia.

Paljon mahdollisempi syy ryhmien purkamiseen voi olla lama. Erillisten ryhmien jutut ja ohjelmat ovat kalliimpia kuin tavallisen uutistoiminnan tuotokset, ja jos talous kääntyy jyrkkään alamäkeen, toimituksissa voidaan hyvin ryhtyä miettimään niiden kustannuksia aiempaa tarkemmin. Ehkä kaikkein todennäköisin vaihtoehto kuitenkin on se, että ryhmät tekevät itsensä tarpeettomiksi. Jos tutkivan journalismin metodit ja osaaminen leviävät läpi koko toimituksen, erillisten, kiinteiden ryhmien tarvetta on vaikea perustella, koska ne eivät enää tuo kovinkaan suurta lisäarvoa.

Suomalaisen tutkivan journalismin tulevaisuudenkuva voikin olla tässä: kiinteät tutkivat ryhmät sulautuvat ympäröiviin toimituksiin ja niiden tilalle tulevat tarvittaessa koottavat tiimit, jotka värvätään määrättyyn tehtävään aina tarkoituksenmukaisimmalla tavalla ja vain tarvittavaksi ajaksi. Näin tietyt aiheet voidaan ottaa yhden selkeästi rajatun projektin ja varta vasten valitun toimittajaryhmän työn kohteeksi. Toisaalta mallia voivat rajoittaa toimituksen sisäiset reviiirikiistat sekä yksittäisten erikoistoimittajien pelko luottamuksellisten lähteiden kärventymisestä.

Toisena, vielä pidemmälle kehittyneenä mallina voi olla useampaa kuin yhtä välinettä – kuten kokonaista viestintäkonsernia tai maakuntalehtien yhteenliittymää – palveleva tutkiva yksikkö. Se voi olla yhtä lailla pysyvä ja itsenäinen organisaatio kuin tarpeen mukaan viritetty ryhmä, jonka runkona ovat eri välineiden erikoisosastajat ja tukena viestintätalon kaikki arkistot, kirjastot, informaattikot ja taustoimittajat.

Teuvo Arolainen

YTM, Helsingin Sanomien tutkivan ryhmän toimittaja

Viitteet:

- 1 Suurin osa MOT:n jutuista on listattu ryhmän kotisivulle, jonka osoite on <www.yle.fi/mot>. Helsingin sanomien tutkivan ryhmän juttuja voi etsiä lehden Verkkoilmeen arkistosta osoitteesta <www.helsinki.sanomat.fi>. Hakusanana kannattaa käyttää ryhmän juttujen perään liitettyä sähköpostiosoitetta "hs.tutkiva@sanoma.fi".
- 2 Lumilapio-palkitut on listattu Tutkivan journalismin yhdistyksen kotisivulla <www.kaapeli.fi/tutkiva>.
- 3 Ks. Tutkivan journalismin vuosikirja 1994. Suomen Journalistiliitto: Mediakriittinen julkaisusarja 3. Porvoo 1995.
- 4 Helsingin Sanomien tutkivalla ryhmällä on myös muutamia toissijaisia tehtäviä. Sen tavoitteena on levittää tutkivan journalismin metodista osaamista lehden muille osastoille yhteistyön ja määräaikaisten projektien kautta. Lisäksi ryhmä toimii eräänlaisena tietokoneavusteisen journalismin laboratoriona.
- 5 Sama ilmiö saattaa näkyä myös Tutkivan journalismin yhdistyksen Lumilapio-valinnoissa.
- 6 Joitain muita MOT:n ohjelmia on moitittu samaan tapaan haastateltavien harhauttamisesta.
- 7 Ainakin viisi päätoimittajaa otti jutunteon aikana yhteyttä toimitukseen ja koetti vaikuttaa joko jutun sisältöön tai jopa estää omien tietojensa julkaisemisen.

Kirjallisuus:

- Ettema, James & Glasser, Theodore (1998)
Custodians of Conscience. Investigative Journalism and the Crafting of Public Virtue. Columbia: University Press.
- Hiilamo, Heikki & Kuutti, Heikki (1997)
Kymmenen erää tutkivasta journalismista. Jyväskylä: Atena.
- Hiilamo, Heikki (1996)
Tutkivan journalismi tyypistyy rosvojahdiksi. Tiedotustutkimus 19(1996):2.
- Kuutti, Heikki (1995)
Tutkiva journalismi. Journalistinen suuntaus ja suomalaisen journalismin tutkimus. Jyväskylä: Atena.
- Pietiläinen, Jaakko (2000)
Lahjomattomat, Like-uutiset 1/2000.
- Tutkivan journalismin vuosikirja (1994).
Mediakriittinen julkaisusarja 3. Porvoo: Suomen Journalistiliitto.